



تحلیلی بر الگوهای مسکن معاصر پایدار اردبیل از منظر اخلاق اسلامی

شهرام ستاری فرد¹، مسعود یوسفی تذکر^{2*}، محمد منان رئیسی³ و اسلام کرمی⁴

تاریخ دریافت: 1403/04/18

تاریخ پذیرش: 1403/12/16

(صفحات 203-224)

چکیده

مقدمه: با ورود دین مبین اسلام به سرزمین ایران و همسویی تفکرات و اندیشه‌های برگرفته از قرآن و مفاهیم دینی، با روش‌های ساخت در معماری ایران، معماری این سرزمین، با محتوایی مقدس، همراه شد. با گذشت زمان، گسست فرهنگی و بحران هویت، در کالبد خانه‌ها و سیمای شهرهای ایرانی پدیدار گشت، به گونه‌ای که دیگر نمی‌توان رابطه‌ای بین معماری معاصر و معماری غنی و پرمحتوای گذشته این سرزمین یافت. هدف تحقیق حاضر تحلیل الگوهای مسکن معاصر پایدار اردبیل از منظر اخلاق اسلامی است.

روش تحقیق: روش تحقیق پژوهش ترکیبی (کیفی-کمی) و جامعه آماری شامل دو گروه متخصصین به تعداد 30 نفر با روش گلوله برفی و ساکنین شهر اردبیل به تعداد نمونه 384 نفر با نمونه‌گیری کوکران است. تجزیه و تحلیل داده‌ها با روش تئوری زمینه‌ای (Grounded theory) و حداقل مجذور مربع با کمک نرم‌افزار MAXQDA و SmartPLS.3 انجام شد.

نتایج و بحث: نتایج نشان می‌دهد برای دستیابی به یک مکانسیم منسجم در «الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی»، تقویت زیرساخت‌های معنوی و روانی جامعه شهری از قبیل حس مکان؛ پندآموزی؛ کارکردهای نمادین؛ و اخلاق بندگی مورد نیاز است. این امر نشان می‌دهد. که به دلیل توجه مردم به اصول معنوی و رشد انگیزه‌های الهی در طراحی مسکن، تا حدودی ضوابط اسلامی از جمله حریمیت، حس مکان، توجه به حق همسایه و مواردی از این قبیل رعایت شده‌است. با توجه به تأثیر عوامل بالا، این معماری، نقشی اساسی در افزایش سلامت روحی و روانی انسان خواهد داشت و اثرات اجتماعی، فرهنگی، کالبدی و محیطی آن متناسب با نیازهای ساکنان آن خواهد شد.

نتیجه‌گیری: برای دستیابی به الگوهای مسکن معاصر پایدار بر اساس سازوکار اخلاق اسلامی، نیاز به تقویت حس تعلق مکانی و روحیه پندآموزی و خدامحوری و اطاعت از قواعد دینی و ظرفیت حقیقت جویی در تمامی ابعاد زندگی به‌ویژه در طراحی و ساخت مسکن احساس می‌شود. **واژگان کلیدی:** الگوی مسکن پایدار، مسکن اسلامی، معماری اسلامی، اخلاق اسلامی، شهر اردبیل.

¹ دانشجوی دکتری معماری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

² استادیار گروه معماری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

³ دانشیار گروه معماری، دانشکده فنی، دانشگاه قم، قم، ایران.

⁴ استادیار، دانشکده مهندسی معماری و شهرسازی، دانشگاه صنعتی شاهرود، شاهرود، ایران.

1- مقدمه

شناخت اصول و ارزش‌های اسلامی و تأکید بر حفظ این اصول در معماری مسکن به مسکن پایدار در یک جامعه اسلامی منجر می‌شود. رفع موانع و مشکلات فضای معماری در تأمین آرامش و امنیت سهل و امکان‌پذیر است. از سویی اخلاق جایگاه مهمی در تمام زمینه‌های زندگی دارد و عدم رعایت اصول اخلاقی صدمات جبران‌ناپذیری بر جسم و روان انسانها می‌گذارد (yeliz Gulcan, 2015) لذا توجه به هنجارهای اخلاقی وجودی انسان و جامعه از نیازهای اساسی شکل‌گیری محیط کار و زندگی انسان است. اخلاق، مجموعه‌ای از معانی و ویژگی‌های مستقر و ثابت در نهاد انسان است که در پرتو آن رفتار در نظرش نیک یا زشت نشان داده می‌شود و از این رو، فرد یا به انجام آن اقدام می‌نماید و یا از انجام آن خودداری می‌کند، (Nejad-Ebrahimi & Farshchian, 2014). بی‌تردید رشد و تعالی جوامع بشری در گرو توجه به ارزش‌های اخلاقی و نهادینه نمودن آنهاست و همین است که سعادت بشر را در دنیا و آخرت تضمین می‌کند (Moshaihipour, 2011). امروزه بسیاری از انسان‌ها چاره اغلب مسائل را در وضع قوانین حقوقی می‌دانند اما اگر راه‌های حقوقی و سرمایه‌گذاری‌های انبوهی که در این مسیر شده می‌توانست راه اخلاق را در انسان نهادینه کند، به طور قطع نباید شاهد وضعیت موجود در جهان به لحاظ تضییع حقوق انسان‌ها و آمار فساد می‌شدیم (Movafagh & Hadavynia, 2009). بررسی مفاهیم حقوقی و رفتاری نشان می‌دهد که اخلاق نباید به حوزه خاصی محدود باشد بلکه در تمامی حوزه‌های فردی و اجتماعی باید به اصول اخلاق توجه شود. (Moshaihipour, 2011) چرا که اخلاق شامل مسئولیت‌های افراد نسبت به خود و نسبت به جامعه است (Eksioglua et al., 2015). یکی از این حوزه‌ها حوزه اخلاق کاربردی است که به عنوان شماره‌هایی قلمداد می‌شود که مردم را در زندگی خود هدایت می‌کند. تحقیقات نشان می‌دهد که نهادینه کردن اخلاق اثر مثبت بر کیفیت زندگی دارد (JK.M, 2013)، چرا که اخلاق به شناخت و پایبندی به حقوق همه صاحبان حق در محیط 360 درجه زندگی منتهی می‌شود.

(Gharamaleki, 2011) معماری نیز به عنوان یک حرفه و داشتن جنبه مهندسی و عملکردی باید تابع اخلاق کاربردی باشد (Nazi-Dizaji et al, 2010). جایگاه اخلاق در حوزه معماری را می‌توان در سه محور وحدانیت، انسانیت و طبیعت به چشم دید. الگوهای معماری باید در چهارچوب ارزش‌های اخلاقی پرورش داده شوند تا از این طریق موجب ارتقاء کیفیت همزیستی انسان با دیگر انسان‌ها در متن زندگی اجتماعی و نیز سایر ارگانیسم‌های زنده غیر انسانی در محیط پیرامون او شوند. (Pourmand et al., 2015) توجه به اینکه تعیین ارزش‌های مطلوب و ایجاد بنیان مفهومی جهت به کارگیری ارزش‌ها در بهبود طراحی خانه مهم است (kowaltowski Doris, 2011). مسکن یکی از مهمترین الگوهایی است که در باب بازنمایی اخلاق در آن، تأکید شده است. مسکن برای انسان از چنان اهمیتی برخوردار است که می‌توان آن را مرکز دنیای فرد نامید؛ بنابراین خانه باید بتواند در فضای درونی و جلوه بیرونی خود توقع (مرکز دنیای فرد بودن) را برآورد سازد (Ebrahimi & Farshchian, 2014). امروزه در معماری مسکونی کشورمان به علت جبر زندگی و یا تک‌بعدی‌نگری و توجه به اقتصاد، بسیاری از ارزش‌های انسانی، بومی، اجتماعی و فرهنگی نادیده گرفته می‌شود و تبعات این اوضاع صدمه به بنیان و سلامت خانواده و افراد و جامعه است (Ghaemmaghani, 2010) نهایتاً کاهش پایبندی به اخلاقیات، ارزش‌های انسانی و معنوی و افول سطح کیفی زندگی نتیجه‌ای است که حاصل شده است. پژوهش‌های انجام شده در این زمینه، بر این نکته تأکید دارد که بخش مسکن، نه تنها به خاطر ارتباط مسکن با ویژگی‌های فیزیکی و کالبدی بر بعد عینی کیفیت زندگی تأثیرگذار است (Dunn et al, 2002). با گذشت زمان، بحران هویت و بی‌نظمی فزاینده در سیمای شهرها و بناهای معاصر، ارزش‌های نهفته در تجارب گذشتگان را هر روز بیش از پیش نمایان می‌سازد. به نقل از رابرت گیفورد «یک سکونتگاه بی‌هویت و بی‌معنا، دیگر یک کاشانه نیست» (Aminpour et al., 2015) این در حالی است که معماری اسلامی ایران به سبب تکیه بر اصول و



ایجاد بستر مناسب برای شکل‌گیری معماری پایدار و دیگری، استفاده از ارزش‌های تکرارپذیر معماری بومی، در فرآیند معماری پایدار. در شکل‌گیری معماری بومی، برخی روابط اجتماعی و اقتصادی با محیط طبیعی و نمادهای فرهنگی، ماهرانه بازتاب می‌یابند (Raeesi, 2007). وجود اصول در معماری ایران، اجازه می‌دهد تا همه از زبان عمومی بین آنها استفاده کنند. اصول ساختمان سنتی ایرانی، از طریق واحد اندازه‌گیری استاندارد، طراحی مدولار و تناسب در طراحی، پایدار می‌شود. معماری ایران از دیرباز دارای چند اصل بوده است. این اصول عبارتند از 1- مردم‌مداری به معنای رعایت تناسب میان اندام‌های ساختمانی با اندام‌های انسان و توجه به نیازهای او در کار ساختمان‌سازی است 2- پرهیز از بیهودگی 3- نیارش که به ایستایی و فن ساختمان‌سازی و مصالح‌شناسی گفته می‌شده است. 4- خودبستگی به منظور اینکه ساخت‌مایه باید بوم‌آورد باشد. 5- درون‌گرایی که از باورهای مردم ایران ارزش نهادن به زندگی شخصی و حرمت آن و نیز عزت نفس ایرانیان بوده است. معماری بومی و اسلامی ایران دارای شاخص‌های بسیاری از جنبه پایداری است از جمله صرفه‌جویی در مصرف انرژی، ایجاد زیبایی، جبران فقر رطوبت محیط، جلوگیری از افزایش ناخواسته گرما، شکل دهی به ترکیب خاک و تثبیت آن، بادشکن و سازگاری با محیط و... (Zarghami et al., 2015).

این پژوهش در باب معماری مسکن پایدار شهری اردبیل که به عنوان یک شهر مذهبی و خاستگاه ترویج و توسعه مذهب تشیع در کشور است، از اهمیت بیشتری برخوردار و بهره‌وران مسکن معاصر در این شهر نیز مستثنی از آن نیستند. بنابراین، پژوهش حاضر با هدف تعیین راهبردهای طراحی معماری مؤثر در تقویت مفاهیم اخلاق اسلامی در میان بهره‌وران مسکن با نگاهی به معماری مسکن پایدار معاصر در شهرهایی با خاستگاه اسلامی در ایران همچون شهر اردبیل با جستجو و تحلیل در باب مفاهیم اخلاق اسلامی و نقش مؤثر آنها در طراحی فضاهای سکونت درصدد شناسایی مهمترین مؤلفه‌های تأثیرگذار حاصل از اخلاق اسلامی بر کالبد فضایی مسکن معاصر از نظر پایداری در شهر اردبیل است.

باورهای معنوی و اخلاق اسلامی مردمان این سرزمین می‌تواند در تعریف ژرف ساخت‌های نظری یک معماری اسلامی پیشرو، مناسب برای نیازهای روزآمد مسکن معاصر مورد استفاده و بهره‌برداری قرار بگیرد. لذا، بازکاوی آموزه‌های معنوی پنهان و اخلاق اسلامی در هنر و معماری مسکن پایدار گذشته، از اساسی‌ترین گام‌ها در این زمینه به شمار می‌آید (Naghizadeh & Asadzadeh-Birjandi, 2013). در این میان به دلیل تعامل نزدیک معماری با فرهنگ و اعتقادات مردم، تدوین ارزش‌های اخلاق اسلامی بومی نیز در توسعه الگوهای مسکن مبتنی بر این رویکرد بسیار ضروری است (Nazi-Dizaji et al., 2010). چرا که معیارها و قواعد اخلاق اسلامی در یک فرهنگ نسبت به فرهنگ دیگر متفاوت و جستجوی روش‌های پاسخ‌گویی به آنها در زمان حاضر و با امکانات در دسترس مد نظر قرار دارد که در نهایت سبب سازگاری و هماهنگی میان عوامل انسانی و الگوهای کالبدی مسکن پایدار می‌شود.

دغدغه اصلی پایداری، توجه به شرایط محیطی است. طراحی پایدار محیطی نوعی نزدیک شدن به محصول طراحی است که بهره‌مندی از ویژگی‌های درونی بستر و شرایط محیطی را به حداکثر می‌رساند، در حالی که شرایط نامطلوب حاصل از این ساخت‌وساز را به حداقل سوق می‌دهد. ساختمان‌ها از مرحله طراحی و نحوه استقرار می‌بایست به شرایط محیطی و موقعیت به خوبی پاسخ مساعد دهند، (Bani-Masoud, 2009) در حالی که مواجهه و مقابله با طبیعت را به حداقل سوق دهند. معماری بومی با آن که در طول تاریخ دستخوش پدیده‌های دگرگون‌کننده بوده، توانسته هویت ویژه خود را حفظ کند و نمایانگر آداب و رسوم و روحیه، احساسات، اندیشه و عقیده و ذوق و سلیقه و هنر آنان باشد. رویکرد معماری پایدار نیازمند بسترسازی بومی با عقاید مذهبی مناسب است، ولی خط مشی‌های سنتی که منجر به ایجاد سرپناه‌هایی شده‌اند که در طی سده‌ها، پایدار بوده، امروزه از عهده نیازها و منابع موجود زمان حال، برنمی‌آیند، بنابراین در اینجا منظور از توجه به ویژگی‌های بومی، توجه به ارزش‌های آن است. توجه به ویژگی‌های بومی، از دو جهت قابل توجه است: یکی،

1-1 - پیشینه تحقیق

در ارتباط با موضوع «الگوهای مسکن معاصر از منظر اخلاق اسلامی» تحقیقات خارجی و داخلی متعددی با نگرش‌های مختلف معماری و رفتاری انجام شده است. تأثیر آن را بر جنبه‌های هویت‌بخش مسکن شهری و کیفیت زندگی شهروندان مورد بررسی قرار دادند، که در اینجا به ذکر چند مورد بسنده می‌شود.

1-2 - مبانی نظری

پژوهش سبک زندگی اسلامی در تمام ابعاد زندگی انسان، به نحو کامل در آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت (ع) وجود دارد که نیاز به دسته‌بندی و بررسی کامل دارد. یکی از بخش‌های مهم سبک زندگی، چگونگی محل زندگی انسان یا همان مسکن است. هدف پژوهش، بررسی زبان الگوی معماری مسکونی معاصر با رویکرد تجلی از آموزه‌های اسلام در ساختار فضایی خانه‌های

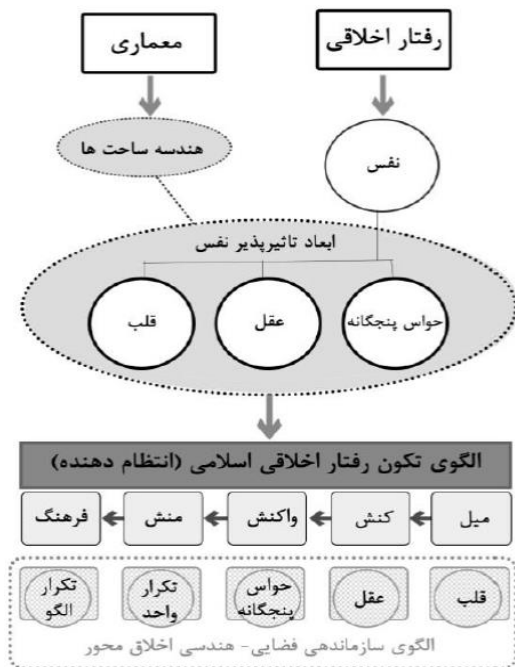
سنتی ایران جهت به کارگیری در معماری مسکن پایدار معاصر و در نهایت پیشرفت طرح معماری مسکن پایدار معاصر با انطباق حداکثر با الگوهای اسلامی ایرانی است. (Sadeghi et al., 2018) ابعاد مفهومی هویت دینی شامل هنر، اخلاق، طبیعت، نور، رنگ و شفافیت است. (Akhovat, 2013) در رابطه با اخلاق و معماری نظریات مختلفی در باب تبیین نحوه ارتباط هویت و شکل کالبدی مسکن و نحوه طراحی بنا آورده شده است. در این زمینه از نظر هایدگر، سکونت فرایندی است که انسان در جریان آن، مکان بودن را تبدیل به خانه کرده و با چهار منبع اصلی تفکر یعنی خدا، خود، آسمان و زمین ارتباط برقرار می‌کند. (Karang, 2021) به نظر راپاپورت، مسکن بیش از آنکه ساختار کالبدی باشد، نهادی است که با عملکردی چند بعدی تأثیرپذیر از اجتماع، فرهنگ، آیین مذهبی، اقتصاد و شرایط محیطی است. (Yarahmadi, 2020).

جدول 1- خلاصه تحقیقات داخلی و خارجی در الگوهای مسکن معاصر از منظر اخلاق اسلامی

Tab. 1- Summary of domestic and foreign research on contemporary housing patterns from the perspective of Islamic ethics

نتیجه‌گیری	عنوان	نگارنده
اخلاق کمک قابل ملاحظه‌ای به سمت دادن معنا به زندگی انسان می‌نماید.	چالش‌های اخلاقی جدید برای معماری و فناوری امروز	بسرت و همکاران ¹ 2018
رسیدن به پایداری بدون هماهنگی و تعامل میان رشته‌ای و بدون تعادل بین مادیت و معنویت، علم و هنر، توسعه فناوری و بهبود ارزش‌های انسانی و فرهنگی امکان‌پذیر نیست	برنامه‌ریزی برای بهره‌وری انرژی و منابع انرژی تجدیدپذیر در ساختمان‌های سبز و صفر انرژی و هماهنگی با اخلاق پایداری	مرجا و تودوروکا ² 2020
ساختمان می‌تواند به عنوان آینه قابل اعتماد، هویت جوامعی را که حاوی آنها هستند را بازتاب کند.	معنویت و ارزش‌های اجتماعی در برابر فرمالیسم مادی به عنوان یک رویکرد به معماری انسانی	الحسینی و الحسینی ³ 2020
تعیین ارزش‌های مطلوب و ایجاد بنیاد مفهومی (جهت به کارگیری ارزش‌ها) در بهبود طراحی خانه مهم است.	مفهوم ارزش مورد نظر به عنوان یک محرک برای تغییر در مسکن اجتماعی در برزیل	کالتوسکی و گرانج ⁴ 2021
حفظ و تلفیق ارزش‌های معماری بومی، بیانگر راز پیوستگی انسان‌ها به تاریخ و محیط کالبدی است	بررسی تأثیرات فرهنگی در معماری بومی ایران از منظر پایداری	نیک فطرت و بی طرف 2020
توصیه‌های اخلاقی در معماری خانه‌های سنتی در قالب رعایت محرمیت، عدم اشراف، اهمیت مهمان‌نوازی، حسن همجواری، حقوق همسایگی، پرهیز از اسراف و رعایت قناعت تجلی یافته است.	تجلی مؤلفه‌های اخلاقی در معماری خانه‌های سنتی اقلیم گرم‌وخشک ایران	حیاتی و همکاران 2020
اصول فضایی و ساختاری خانه‌های اوایل قاجار با معیارهای زیبایی‌شناسی مطابقت داشتند؛ اما خانه‌های متعلق به دوره اواخر قاجار اقتباسی از معماری غرب بوده و با فرهنگ و اقلیم منطقه چندان متناسب نبود	بررسی نقش زیبایی‌شناسی معماری در خانه‌های ایرانی، نمونه موردی: خانه‌های تاریخی شهر مشهد	صادقی و همکاران 2018
ارزش‌ها و اصول اخلاقی حقوقی برگرفته از قرآن و پیامبر اکرم (ص) که مفسر عالی مفاهیم موجود در قرآن است، بر همه جوانب زندگی معماران سنتی سایه افکنده است.	نمود اندیشه‌های اخلاقی - حقوقی در طرح معماری خانه‌های سنتی ایران	ولی‌زاده اوغانی 2018

با توجه به اینکه اسلام تمامی معیارها و ضوابط زندگی انسانی به‌ویژه در زمینه حفظ محیط و طراحی مسکن براساس ساختارهای محیط طبیعی و آموزه‌های دینی را ارائه کرده است. بر اساس روایات معیارهای کلی شهرهای اسلامی عبارتند از: وحدت- عدالت- سلسله‌مراتب (حضور محرمیت)- هندسه- کلیات (عوالم معرفتی)- انسان- روان‌شناسی (آرامش)- برنامه‌ریزی ساخت (حق جویی و عدالت جویی)- شرافت جغرافیایی (ارزش‌گذاری فضایی)- کارکرد (فضای قدسی) -ارگانیسم سکونت (همسازی با طبیعت)- کالبد (سودمندی). (Vasiq & Pashtoonizadeh, 2010)



شکل 1- روند شکل‌گیری الگوی سازماندهی فضایی اخلاق محور (Danaeina and Tutunchi, 2017)

Fig. 1- The process of formation of ethics-based spatial organization model (Danaeina and Tutunchi, 2017)

علاوه براین، برخی از اندیشمندان اسلامی، در طراحی فضا چند مؤلفه اصلی را بیشتر مورد تأکید قرار می‌دهند از جمله: تنظیم روابط اجتماعی، وحدت و زیبایی در یک نگاه کلی نیز می‌توان گفت که، مهمترین و اساسی‌ترین اصول معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی در میان نظرات اندیشمندان مختلف شامل، مسجد محوری، درون‌گرایی، محله‌محوری و طبیعت‌گرایی است.

شولتز نیز بر این باور است که، محیط تنها در صورتی به محیط اجتماعی یا معنایی تبدیل می‌شود که امکانات عالی در تعیین هویت به ما عرضه کند. مسکن باید به گونه‌ای طراحی و ساخته شود که امنیت و آرامش و آسایش را برای کاربرانش پدید بیاورد. (Nikfetrat & Bitaraf, 2020) همچنین، از نظر فارابی، شهر و خانه زمینی باید سایه ملکوت باشد.

(Farabi, 1979) به نظر هشام مرتضی، طراحی خانه یک مسلمان باید نتیجه عقاید و آداب اسلامی او باشد (Morteza, 2018) در نهایت آیت الله حائری معتقد است، در معماری مبتنی بر سنت، خلاقیت با حفظ عقاید و اعتقادات گذشته قابل لمس است. بدین ترتیب معماری مبتنی بر سنت در هر عصری هم گذشته را داراست و هم از خلاقیت معمارانه بهره‌مند. (Momtahan et al., 2017)

1-2-1- آموزه‌های اخلاق اسلامی

در معماری بر اساس نظر متفکران معماری، بین معماری و جهان‌بینی رابطه‌ای بنیادین وجود دارد. با توجه به اینکه تعالیم و آموزه‌های یک مکتب بیانگر نوع برداشت و طرز تفکر آن مکتب یعنی جهان‌بینی آن مکتب است. لذا آموزه‌های اسلام، نقش تعیین‌کننده در معماری دارند. (Taghizadeh, 2001) در این رابطه، علمای اسلام کل تعالیم اسلامی را به سه قسمت دسته‌بندی کردند:

عقاید: یعنی مسائل و معارفی که باید آنها را شناخت و به آنها معتقد بود و ایمان آورد مانند مسأله توحید، صفات ذات باری تعالی، نبوت و ... علمی که متصدی این بخش است علم کلام است که در گذشته به آن علم اصول دین و یا علم توحید و صفات هم می‌گفته‌اند. اخلاق: یعنی مسائل و دستورهایی که درباره چگونه بودن انسان از نظر صفات روحی و خصال معنوی است از قبیل: عدالت، تقوا، شجاعت، عفت، حکمت، صداقت و غیره؛ علمی که عهده دار این بخش است علم اخلاق نامیده می‌شود. احکام: یعنی مسائل مربوط به کار و عمل، که چه کارهایی چگونه باید انجام شود از قبیل نماز، روزه، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر و غیره. علمی که بخش سوم را بر ذمه دارد علم فقه نام دارد. (Motahhari, 2013)



(Khakzand & Aghabozorgi, 2014) آنچه که شهرسازی و معماری اسلامی را از دیگر رویکردها و مکاتب متمایز می‌کند. تفسیر عوامل بازدارنده و عوامل ایجاد کننده معماری و طراحی خانه‌هاست. یعنی در طراحی فضا باید به چند مورد مهم که خارج از اصول اخلاقی و شرعی است، توجه شود. و در عین حال برخی عوامل نیز حتما در طراحی فضا باید آورده شود. مجموعه این مفاهیم به اصول سلبی و ایجابی معروف است. اصول سلبی طراحی خانه از منظر اسلامی عبارتند از: اصل نهی اشراق- اصل پرهیز از تشخیص کالبدی- اصل نکوهش ارتفاع زیاد- اعتدال در تزئینات (اصل توصیه به آراستگی خانه‌ها و نفی تجمل و تزئینات بیش از حد) و اصول ایجابی طراحی خانه از منظر اسلامی عبارتند از: اصل رعایت حریم و محرمیت (حریم افراد خارجی و حریم داخلی اعضای خانواده)- اصل توصیه به مهمان‌پذیری- رعایت وسعت به اندازه (اصل توجه به وسعت خانه و پرهیز از ساختن بیش از نیاز) (Meshkini et al., 2015)

1-2-2- معماری و اخلاق در قرآن

مفاهیم عام اخلاقی در قرآن به عنوان خیر و شر، نور و ظلمت، حق و باطل، بر و فجور، تقوا، صبر، احسان، عدل و ظلم تعریف شده است. (Salehi, 2020) عالمان اخلاق نیز با استفاده از آیات قرآن موانع تکامل انسان و عوامل سقوط او را در سه امر خلاصه کرده‌اند: هوای نفس، دنیا و شیطان. (Mesbah-Yazdi, 1999). ملامهدی نراقی نیز به عنوان یکی از عالمان مطرح علم اخلاق در دنیای اسلام، رذایل اخلاقی را سیزده نوع بیان نموده است: غرور، آرزوی دراز، گناه‌کاری، بی‌شرمی، اصرار بر گناه، غفلت، کراهت، ناخشنودی، حزن (اندوه)، بی‌اعتمادی، ناسپاسی، جزع (بی‌تابی) و فسق (Naraqi, 1997) ارتباط رذایل اخلاقی با معماری را می‌توان با بررسی افعال اخلاقی انسان مختار مشخص کرد؛ افعال اخلاقی دارای یکی از دو مفهوم اطاعت و عصیان هستند و یکی از دو حیث هدایت و ضلالت را واجدند (Mesbah-Yazdi, 1999) به بیانی دیگر، معماری اخلاقی تجلی هدایت است و معماری غیر اخلاقی بروز ضلالت. اوج این مطلب در آیه 128 از سوره شعراء و در وصف معماری قوم عاد بیان می‌شود: «أَتْبَنُونَ بَکْلَ رَبِّعِ آيَةٍ تَعْبَثُونَ: آیا بنا می‌کنید

بر هر بلندی نشانه‌ای را برای بیهودگی و عبث گذراندن عمر؟» (سوره شعراء آیه 128) عبث بودن از چهار مفهوم لهو، لعب، تأخر و تکاثر منتج می‌شود و نشانه به معنای آن چیزی است که متذکر موضوعی به مخاطب است و از غفلت او نسبت به آن موضوع جلوگیری کند. در نتیجه می‌توان بیان کرد که اقوام نفرین شده عاد و ثمود، از معماری خود به عنوان نشانه‌ای برای یادآوری رذایل اخلاقی خود استفاده می‌کردند.

1-2-3- بررسی عوامل مؤثر بر انطباق پذیری مؤلفه‌های اخلاقی با معماری معاصر پایدار ایران

اخلاق دارای مؤلفه‌های زیادی است که از آنها در معماری مسکن پایدار از دیدگاه اخلاقی، عبارتند از:

زیبایی: زیبایی‌شناسی یک نمود ظاهری و معرف و معلول ارزش‌های بنیادی فرهنگ است و نشانگر سمت و سوی دگرگونی‌های فرهنگی و اجتماعی است که با مطالعه آن می‌توان سیر فرهنگی جامعه را ارزیابی کرد. (Noghrehkar et al., 2009) عدالت: در معماری و

طراحی مسکن، عدالت به معنی قرار دادن هر چیز یا هر فضایی در جای خود است. اعطاء حق هر ذی حقی یا هر فضایی بر حسب قدر فضیلت و استعداد و فعالیت که دارد. (Valizadeh-Oghani & Homayoun, 2021)

محیط زیست و طبیعت: اخلاقی که توسط معماری در جهت حفظ محیط زیست و توسعه پایدار شکل می‌گیرد به نوعی توجه و رعایت دقیق حقوق دیگران است عنوانی که در معارف اخلاق اسلامی به عنوان (حق الناس) از آن بارها یاد شده است. (Nazi-Dizaji et al., 2010)

حق همسایگی: اسلام همسایه داری را ستون فقرات امت می‌داند و برای آن مجموعه اصول اخلاقی در نظر گرفته است که این اخلاق را در دو اصل مهم می‌توان یافت. الف: روابط مستحکم همسایگی ب: حفظ حقوق همسایگان در این مورد، حضرت رسول اکرم (ص) می‌فرمایند «بدون اجازه همسایه با افزایش ارتفاع ساختمان خود به حریم وی تجاوز نکنید» (Valizadeh-Oghani, 2012)

کرامت انسان‌ها: کریم پیرنیا در کتاب سبک شناسی معماری ایرانی این ویژگی را با عنوان (مردم‌مداری) مشخص می‌نماید و در توضیح آن می‌نویسد: مردم‌مداری



دختر و پسر) نیز به طریق مناسب از یکدیگر تفکیک شوند. بنابراین محرمیت مورد نظر برای مسکن مطلوب عبارت است از مصون بودن فضای داخل مسکن از دید بیگانگان و همچنین تنظیم سازمان فضایی و ارتباطات مناسب در داخل مسکن است. به عنوان مثال فضاهایی از مسکن، مثل حیاط یا محل اجتماع خانواده و فعالیت‌های فردی باید از دید و دسترسی بیگانه در امان باشد. (Valizadeh-Oghani & Homayoun, 2021)

هدف والای معماری اسلامی این است که انسان را از کثرت جهان بیرون به جهان تفکر عمیق و قلمرو روح ببرد. بدین منظور، جهت‌دهی به معماری اسلامی خلاق و اخلاق‌محور در شهرهای اسلامی، چنین عوامل و وجوه مختلفی باید در نظر گرفته شود که عمده‌ترین آنها به شرح جدول 2 است.

2- روش تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و به لحاظ روش از نوع طرح تحقیق با مدل ساختاری-تفسیری است که به جهت اهمیت بیشتر داده‌های کیفی به عنوان طرح تحقیق آمیخته اکتشافی محسوب می‌شود بنابراین، روش‌شناسی در بخش کیفی از نوع اکتشافی و در بخش کمی به صورت همبستگی انجام شد. گردآوری داده‌ها به صورت مطالعات پیمایشی و کتابخانه‌ای انجام شد.

به معنای رعایت تناسب، میان اندام ساختمانی با اندام‌های انسان و توجه به نیازهای او در کار ساختمان‌سازی است. (Morteza, 2018)

اجتناب از فساد و اسراف: جهان‌بینی توحیدی با تکیه بر اصل عدل به عنوان عامل بقای وجود و عامل ایجاد محیطی مناسب برای حیات انسان، غالب موضوعاتی را که در تقابل با اصل عدل هستند به عنوان ظلم معرفی می‌کند. فساد و اسراف از مهمترین این عوامل هستند که انسان از ارتکاب آنها نهی شده است. در رابطه با این اصل معیارهایی را می‌توان مطرح کرد که مهمترین آنها پاکی، تناسب، زیبایی و اندازه‌هاست. (Yaran & Bahrou, 2017)

محرمیت: مصون بودن فضاهای داخلی مسکن از دید بیگانگان، موردی است که آسایش خانواده سخت به آن وابسته است. در واقع مسکن به عنوان محل امن و آرامش خانواده بایستی به گونه مناسب از مشرف قرار گرفتن در امان بماند. شاید عده‌ای نصب پرده‌های ضخیم یا پنجره‌های کوتاه در ارتفاع را راه حل مناسبی برای تأمین محرمیت و مصون بودن از اشراف بدانند. اما باید توجه کرد که این روش‌ها تدافعی و موردی است که روند جاری زندگی را که از جمله آنها استفاده از نور مناسب است مختل می‌نمایند. مورد دیگری که در این رابطه مطرح است ارتباطات صحیح فضاهای داخلی به گونه‌ای است که اولاً غریبه‌ها بر فضاهای داخلی تسلط نداشته باشند و دوم اینکه قلمرو اعضای خانواده (والدین و فرزندان

جدول 2- وجوه مختلف در شکل‌گیری معماری مسکن پایدار شهرهای اسلامی (Valizadeh Oghani, 2018)

Tab. 2- Different aspects in the formation of housing architecture in Islamic cities (Valizadeh Oghani, 2018)

وجوه معنوی	توجه به بعد معنوی زندگی انسان/ توجه به هدف غایی از خلق انسان/ مکان تفکر و ذکر و تقدس‌دهی به زندگی انسان
وجوه اجتماعی	همانگی با محیط اجتماعی و بهبود آن/ ایجاد شرایط مطلوب برای روابط اجتماعی و تعاملات اجتماعی/ رشد فردی/ زمینه ساز توسعه دوستی‌ها و روابط روزمره مردم/ شکل‌گیری هویت جمعی و اجتماعی/ احساس تعلق و همبستگی جمعی در واحد همسایگی
وجوه فرهنگی	تأثیر نگرش، آداب و رسوم، باورها و اعتقادات/ نوع فعالیت و نحوه انجام آن/ نوع فضاها و روابط بین آنها/ هویت فرهنگی/ ارج نهادن ارزش‌های تاریخی و فرهنگی/ همانگی و تطابق با محیط فرهنگی
وجوه روانی	سازگار با الگوهای رفتاری ساکنان/ انعطاف‌پذیر و تطابق‌پذیر/ دلبستگی و وابستگی به خانه/ حس تعلق، ایمنی و خلوت/ تعریف فضای امن روانی/ هویت‌دهی و نشان دادن هویت انسان.
وجوه فیزیکی و اقلیمی	شکل کالبدی خانه/ محافظت انسان از شرایط جوی و مخاطرات احتمالی. توجه به تعداد فضاها، ابعاد و اندازه مشخص برای سهولت انجام فعالیت‌ها/ موقعیت و دسترسی خانه/ جنس و نوع مصالح، استحکام سازه‌ای/ تطابق با محیط طبیعی، و حداقل مصرف انرژی، سازگاری با اقلیم محلی، آسایش اقلیمی انسان در فضای معماری، توجه به روشنایی طبیعی، ویژگی‌های دمایی زمین و دیگر نیروهای طبیعت، تأثیر اقلیم در فرم، نوع مصالح و سازه‌ها...
وجوه حقوقی و اخلاقی خانه	اخلاق در رفتار شخصی، در رفتار شغلی، در ارتباط با خدا، در ارتباط با طبیعت، ظهور و بروز حقوق و ارزش‌های اخلاقی از جمله قناعت، صرفه‌جویی، عدالت، زیبایی، کمال‌طلبی، و... در طراحی، ساخت، سازماندهی و استفاده از خانه...



جامعه آماری پژوهش نیز شامل دو گروه متخصصین و شهروندان شهر اردبیل هستند. گروه متخصصین شامل 30 نفر از استادان و دانشجویان دکتری شهرسازی، برنامه‌ریزی شهری و جامعه‌شناسی بودند که با روش نمونه‌گیری گلوله برفی انتخاب شدند. این گروه برای شناسایی و تبیین شاخص‌های الگوی معماری مسکن پایدار شهری بر اساس اخلاق اسلامی با استفاده از الگوی نظریه داده بنیاد در قالب مصاحبه نیمه‌ساختار یافته و سامان‌دهی اطلاعات در قالب نرم‌افزار مکس کیودا انتخاب شدند. جامعه آماری گروه شهروندان نیز شامل خانوارهای بهره‌ور مسکن در شهر اردبیل به تعداد 158627 خانوار است، که با روش نمونه‌گیری کوکران 384 خانوار به عنوان نمونه جهت توزیع پرسشنامه انتخاب شدند.

شاخص‌های پژوهش با استفاده از روش نظریه داده بنیاد و با مصاحبه نیمه‌ساختار یافته از جامعه آماری متخصصین در 8 موضوع، 22 بُعد و 38 مؤلفه در قالب مؤلفه‌های اخلاق اسلامی مرتبط با معماری مسکن پایدار در اردبیل شناسایی شد. (جدول 5) روایی شاخص‌ها با نظر جامعه آماری گروه متخصصین و استادان راهنما و مشاور تأیید شد. پایایی شاخص‌های پرسشنامه نیز با آزمون آلفای کرونباخ برای مؤلفه فرهنگی 0.908، اقتصادی 0/884؛ عملکردی 0/912؛ معناگرایی 0/906؛ روانی 0/890؛ حقوقی 0/901؛ زیست‌محیطی 0/926 و معنوی 0/879 محاسبه شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش نظریه داده بنیاد با کمک نرم‌افزار مکس کیودا و مدل معادلات ساختاری با استفاده از روش حداقل مجذور مربع با کمک نرم‌افزار SmartPLS.3 استفاده شد. بر اساس این روش، ابتدا متون و اسناد گردآوری شده، دقیق مطالعه و جملات و مفاهیم مهم و در راستای موضوع و سؤال تحقیق از آنها استخراج شد. سپس این مفاهیم و گویه‌ها به صورت شماره‌های باز تعیین و در مراحل بعدی شماره‌گذاری محوری و مقوله‌بندی‌ها به منظور رسیدن به چارچوب و نتایجی در راستای اهداف پژوهش انجام شده است. مجموعه این فرآیند با مصاحبه

عمیق کارشناسی با 10 نفر از خبرگان و استادان دانشگاه در رشته معماری و شهرسازی انجام شد. شماره‌گذاری باز و محوری و مقوله‌بندی محتوایی این مصاحبه‌ها نیز همانند قسمت تحلیل محتوای اسنادی انجام شده و نتایج هر دو گروه شماره‌گذاری‌ها و محوربندی‌ها، در جدول 5 و مدل مفهومی در شکل 3 آمده است. بعد از مشخص شدن شریط و عوامل اصلی با نظریه داده بنیاد، از مدل‌یابی معادلات ساختاری استفاده شده است. در این پژوهش متغیرهای هشتگانه (عملکردی؛ فرهنگی؛ اقتصادی؛ معنوی؛ زیست‌محیطی؛ حقوقی؛ روانی و معناگرایی) به عنوان متغیر مستقل و الگوی معماری مسکن پایدار به عنوان متغیر وابسته شناسایی شد.

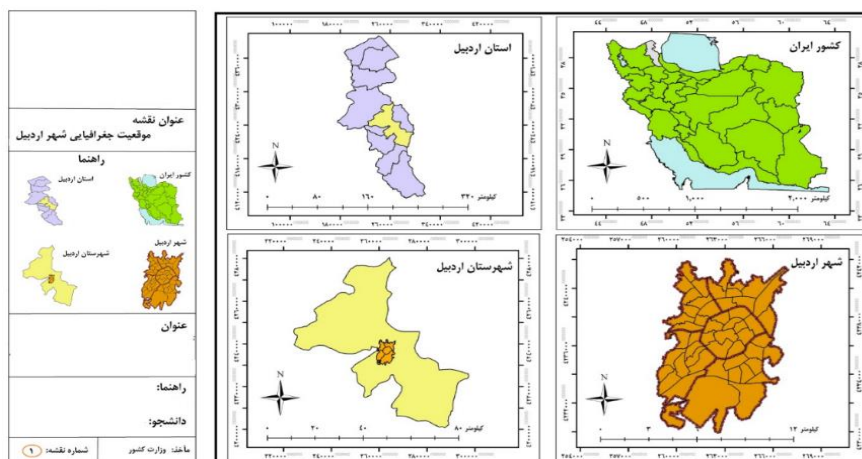
1-2- معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر اردبیل در 38 درجه و 15 دقیقه عرض شمالی و 38 درجه و 17 دقیقه طول جغرافیایی قرار گرفته و ارتفاع آن از سطح دریاهای آزاد 1345 متر است. همچنین این شهر در میان کوه‌های تالش و سبلان جای گرفته است. در اردبیل زمستان‌ها سرد و تابستان‌ها معتدل است. جمعیت شهر اردبیل مطابق سرشماری سال 1395 جمعیت 564474 نفر بود. (Statistical Center of Iran, 2016)

3- نتایج و بحث

در آغاز کار به منظور استخراج و تحلیل شاخص‌های پژوهش با استفاده از نظرات جامعه آماری گروه متخصصین، از روش نظریه داده بنیاد استفاده شد. تا مشخص شود که مؤلفه‌های اخلاق اسلامی از شماره‌های طیف و ابعاد بر الگوی معماری مسکن پایدار شهری تأثیرگذارند. تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی در سه مرحله به صورت شماره‌گذاری انجام شد.

گام اول: شماره‌گذاری باز، گام اول شامل استخراج داده‌ها از متن مصاحبه‌ها، شماره‌گذاری و کشف مقولات است. در این مرحله در مجموع 326 شماره باز از تجزیه و تحلیل هیجده مصاحبه به دست آمد.



شکل 2- موقعیت جغرافیایی شهر اردبیل
Fig. 2-Geographical location of Ardabil city

جدول 3- تحلیل نکات کلیدی مصاحبه با مورد R
Tab. 3- Analysis of key interview points with case R

شناسه	شماره گذاری باز	متن مصاحبه
R1	محرمیت	جدایی پذیری مهمانان مرد و زن (زن بالای طنبی یا همان تالار) - پوشاندن دید در ورودی خانه از طریق هشتی و دالان و ورود غیر مستقیم به اتاق‌ها (استفاده از دهلیز)
R2	تمایز حریم‌ها و ارتباطات فضایی	نبود روزن به بیرون، در صورت وجود باز شو ارتفاع بالاتر و مشبک کرده آن و تقسیم مسیرها (هشتی‌ها) - ارتباطات تعریف شده فضاها
R3	درون گرایی	وجود کوبه بر روی درها برای تفکیک جنسیت و رعایت محرمیت و رعایت سلسله مراتب و دسترسی از فضای عمومی تا خصوصی
R4	تعاملات اجتماعی	اختصاص فضایی جهت ارتباط با هم
R5	تکریم میهمان و رعایت حقوق دیگران	ارزش نهادن بر میهمان و افراد ساکن مکان معماری با توجه به سنت و مذهب - تفکیک حیاط به بیرونی و اندرونی و اختصاص بیرونی به مهمان و در نظر گرفتن فضای بیرونی برای برقراری ارتباط مناسب با مردم
R6	پاکی و نظافت	قرارگرفتن فضای سرویس بهداشتی در فضاهای جانبی خانه و شکستگی در محور دید جهت کاهش دید و صدا و جداسازی سرویس میهمان و میزبان.
R7	ارتباط با طبیعت	تعبیه فضایی جهت کشش حضور گل و گیاه - بهره‌گیری از نور و هوای مناسب
R8	انسان‌مداری	توجه به تناسب ابعاد کالبدی خارجی (نما)
R9	پرهیز از اسراف	دوری از اسراف و طراحی بر اساس هزینه‌ها؛ توده‌گذاری صحیح جهت کاهش انرژی
R10	طراحی کاربردی فضا	قناعت و کفاف در سازمان‌دهی فضایی و کالبدی؛ صرفه‌جویی در بخش انرژی و هزینه
R11	پرهیز از خود نمایی	همسویی کالبد با محیط (پرهیز از تشخیص کالبدی)؛ بهره‌گیری از فرم‌های طبیعت، خط و اعداد به صورت تزئینات انتزاعی در طراحی جداره‌های فضای جمعی و نمای بیرونی
R12	مرکزیت	فضاسازی عرفانی و پاک در جهت همیشه در محضر خدا حس کردن فرد
R13	پیوستگی فضا	ارتباط فضاها و پلان‌ها برای حضور هر چه بیشتر افراد به صورت جمعی و خلق حس مشارکت
R14	تعادل در فضای داخلی	تعادل و توازن در پلان‌ها و نماها؛ هماهنگی واحد مسکونی با دیگر واحدها؛ تناسب، رعایت تعادل و پرهیز از بیهودگی در فضاها و عدالت و تعادل در سازماندهی کالبدی
R15	مکان یابی	مردم‌مداری و رعایت تناسب اندام‌های ساختمانی و چینش فضاها در اطراف حیاط بر اساس قدر و اندازه فضا و قرارگیری اندام‌های اصلی در محور اصلی
R16	نورگیر مناسب به همسایه	ساخت بنا بدون سلب استفاده همسایگان از نور و هوا (جلوگیری از سایه‌اندازی مزاحم)
R17	تفکیک فضای عمومی خصوصی	آسوده خاطر بودن افراد در مکان معماری از لحاظ ارزشی و مذهبی
R18	اشرافیت	تعرض نکردن به حریم همسایه فاقد پنجره رو به کوچه، بام بلند
R19	سلسله‌مراتب	داشتن حیاط مجزا (فضای بیرونی خانه)
R20	آرامش / کرامت انسانی	حضور طبیعت، درون‌گرایی، نور و رنگ، حس خلوت، تقارن، تناسب و ایجاد محیطی آرام و به دور از هیاهوی بیرون برای آرامش خاطر ساکنین



شناسه	شماره‌گذاری باز	متن مصاحبه
R21	امنیت	ایجاد محیطی آرام و به دور از هیاهوی بیرون برای آرامش خاطر ساکنین
R22	نظم هندسی	استفاده از اشکال مربع، مستطیل و دایره در هندسه اقلیدسی برای طراحی فضا
R23	کارکرد صحیح فضایی	زیبایی در سادگی، اخلاص، هماهنگی، تقارن و تناسب، پیراستگی، تنوع و چینش منظم اشیاء داخل خانه
R24	ترئینات متعادل	چینش منظم فضاها اطراف حیاط، استفاده از اشکال و احجام خالص هندسی، استفاده از انواع ترئینات؛ نه‌هاز و نخیر، گچ‌بری‌ها، ترئینات رنگی
R25	پیش‌گیری از ترئینات تجملاتی	هماهنگ بودن بنا از نظر ظاهری و مادی با دیگر واحدهای مسکونی در واحد همسایگی
R26	پیش‌گیری از ارتفاع گرفتن ظاهری	زیبایی محیط زندگی برای تأثیر نرم‌خویی و آرامش افراد ساکن در مکان معماری
R27	حضور عناصر طبیعی	پیوستگی مجموعه واحدهای مسکونی به ویژه از بعد حجم، ارتفاع، و وحدت و هماهنگی و استفاده یکسان از مواهب طبیعی.
R28	فضاهای نیمه باز	حالت گشوده و باز بودن فضای ورودی برای تقویت دعوت،
R29	حس مکان	دلبستگی به خانه، هویت‌دهی و نشان دادن هویت انسانی، حس تعلق، ایمنی و خلوت
R30	پندآموزی	ارتباط با گذشته به عنوان منبع شناخت، پندآموزی از ساختار سازه‌ای، کالبدی و به‌ویژه اصول و ارزش‌های اخلاقی و ماندگار به کار رفته در ارتباط با گذشته.
R31	حق همسایه	ارزش‌دهی به همسایه؛ همدردی، حرمت، شفاعت و غیره، رعایت حریم بویایی و صوتی و ... خانه، رفتار و معاشرت‌های اجتماعی با همسایه
R32	اعتدال	تأمین مسکن برای همه اقشار جامعه و احترام به شخص و فضای همزیستی افراد
R33	مساوات	تأمین و دسترسی به امکانات و منابع در داخل و خارج خانه
R34	عدم آلودگی محیط زیست	ساخت بنا با تبعیت از اصول محیط زیست و طبیعت و بهره‌وری از آن، الهام و الگوبرگشت از طبیعت، عدم اتلاف مصالح و منابع در ساخت‌وساز، استفاده مجدد از مصالح
R35	معماری همساز با اقلیم	استفاده از سامانه‌های ایستا جهت گرمایش، سرمایش روشنایی از قبیل: حبس هوای خنک با ایجاد حیاط مرکزی (آب و گیاه به عنوان کارکرد حرارتی)، جهت‌گیری اقلیمی و ایجاد قسمت تابستان‌نشین و زمستان‌نشین، وجود ایوان جهت سرمایش و گرمایش در فصل گرم و سرد، استفاده از مصالح با استفاده از بوم‌آورد
R36	مصالح همساز با اقلیم و عملکرد استفاده بهینه و کاربردی از فضا	ظرفیت حرارتی زیاد، تهویه طبیعی، قرارگیری بخشی از فضا زیرزمین، وجود حوضخانه و توجه به میزان و زاویه تابش خورشید، جهت وزش باد غالب، شیب و توپوگرافی زمین، میزان رطوبت هوا، کمینه و بیشینه دما در طول سال، میزان و جهت حرکت جریانات آبهای سطحی و زیرزمینی و بافت گیاهی بستر
R37	کارکردهای نمادین	توجه به بعد معنوی زندگی انسان و هدف‌گایی از خلقت او، معماری براساس جهت‌گیری بنا به سمت قبله
R38	اخلاق بندگی	تقدس و پاکی فضای شهر و معماری با ندای اذان و تلاوت قرآن از مساجد و تذکر به انسان با استفاده از نور و نقوش و آرایه‌ها و نمادها

1-3- مدل الگوی مفهومی (مدل الگوهای مسکن معاصر پایدار از منظر اخلاق اسلامی)

مدل الگوی مفهومی یک الگویی که پژوهشگر با آن ضمن مشخص نمودن شاخص‌ها و مؤلفه‌های اثرگذار در موضوع، شروع به نظریه‌پردازی می‌کند. در این تحقیق براساس مرحله شناخت و تحلیل چارچوب نظری و پیشینه تحقیق با توجه به نظرات جامعه آماری گروه متخصصین، مدل مفهومی الگوی مسکن معاصر پایدار از منظر اخلاق اسلامی ارائه شده است.

گام دوم: شماره‌گذاری محوری، در این مرحله شماره‌های تولید شده در مرحله قبلی، با هدف ایجاد ارتباط میان شماره‌ها بازنویسی شد. کلیات این مرحله به شرح جدول 4 است.

گام سوم، شماره‌گذاری انتخابی (مرحله نظریه‌پردازی) شماره‌گذاری انتخابی، مرحله اصلی نظریه‌پردازی است. بدین ترتیب، در گروه‌بندی شماره‌ها، شماره‌های محوری مستخرج از مصاحبه‌ها گروه‌بندی و سپس گروه‌ها با همدیگر مقایسه شدند تا گروه‌های اصلی و ابعاد هر یک شناسایی و استخراج شود.



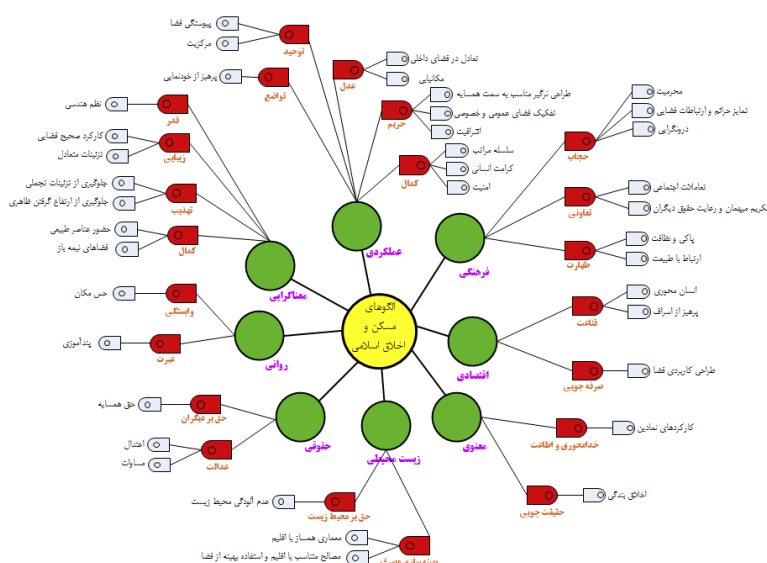
جدول 4- نمونه‌ای از شماره‌گذاری باز و محوری انجام شده
 Tab. 4 -An example of open and axial coding performed

شماره‌گذاری محوری	شماره‌گذاری باز	شناسه	شماره‌گذاری محوری	شماره‌گذاری باز	شناسه	شماره‌گذاری محوری	شماره‌گذاری باز	شناسه
	محرمیت	R1		تعادل فضای داخلی	R14		حضور عناصر طبیعی	R27
	تمایز حریم‌ها و ارتباطات فضایی	R2	عدل	مکان یابی	R15	کمال	فضاهای نیمه‌باز	R28
	درون‌گرایی	R3		طراحی نورگیر مناسب به سمت همسایه	R16	وابستگی	حس مکان	R29
	تعاملات اجتماعی	R4	حریم	تفکیک فضای عمومی خصوصی	R17	عبرت	پندآموزی	R30
تعاون	تکریم میهمان و رعایت حقوق دیگران	R5		اشرافیت	R18	حق بر دیگران	حق همسایه	R31
	پاک‌ی و نظافت	R6		سلسله‌مراتب	R19		اعتدال	R32
طهارت	ارتباط با طبیعت	R7	کمال	آرامش/ کرامت انسانی	R20	عدالت	مساوات	R33
	انسان‌مداری	R8		امنیت	R21	حق محیط زیست	عدم آلودگی محیط زیست	R34
قناعت	پرهیز از اسراف	R9	قدر	نظم‌هندسی	R22		معماری همساز با اقلیم	R35
صرفه‌جویی	طراحی کاربردی فضا	R10	زیبایی	کارکرد صحیح فضایی	R23	بهینه‌سازی مصرف	مصلح متناسب با اقلیم و استفاده بهینه فضا	R36
تواضع	پرهیز از خودنمایی	R11		تزئینات متعادل	R24	خدامحور و اطاعت	کارکردهای نمادین	R37
	مرکزیت	R12		پیش‌گیری از تزئینات تجملاتی	R25	حقیقت‌جویی	اخلاق بندگی	R38
توحید	پیوستگی فضا	R13	تهذیب	پیش‌گیری ارتفاع‌ظاهری	R26			

جدول 5- شماره‌گذاری انتخابی به‌منظور آشکارسازی الگوهای مسکن معاصر از منظر اخلاق اسلامی در شهر اردبیل (براساس مصاحبه و مطالعات کتابخانه‌ای 2021) (Yaran and Behro (2017); Samin Sharighi Miyaghi (2019); Aminpour et al. (2017)); Zadeh Oghani (2017); Ebrahimi (2014); Hayati et al. (2017); Danaeinia and Tutunchi (2017); Oghani and Homayoun (2021); Mehdi Nejad et al. (2015), Kasraei (2011); Manan Raisi (2016); Rezaei (2018); Bavandian; (2018))

Tab. 5- Selective coding to reveal contemporary housing patterns from the perspective of Islamic ethics in Ardabil (based on interviews and library studies; 2021 (Yaran and Behro (2017); Samin Sharighi Miyaghi (2019); Aminpour et al. (2017)); Zadeh Oghani (2017); Ebrahimi (2014); Hayati et al. (2017); Danaeinia and Tutunchi (2017); Oghani and Homayoun (2021); Mehdi Nejad et al. (2015), Kasraei (2011); Manan Raisi (2016); Rezaei (2018); Bavandian; (2018))

موضوع	ابعاد	مؤلفه‌ها	موضوع	ابعاد	مؤلفه‌ها
فرهنگی	حجاب	تمایز حرایم و ارتباطات فضایی	معناگرایی	قدر	نظم هندسی
		درون‌گرایی		زیبایی	کارکرد صحیح فضایی
	تعاون	تعاملات اجتماعی		تهذیب	تزیینات متعادل
		تکریم میهمان و رعایت حقوق دیگران		کمال	پیش‌گیری از تزیینات تجملاتی
	طهارت	پاکی و نظافت			پیش‌گیری از ارتفاع گرفتن ظاهری
اقتصادی	قناعت	انسان‌مداری	روانی	وابستگی	حضور عناصر طبیعی
	صرفه‌جویی	پرهیز از اسراف		عبرت	فضاهای نیمه‌باز
	تواضع	طراحی کاربردی فضا		حق بر دیگران	حسن مکان
	توحید	پرهیز از خود‌نمایی		عدالت	پندآموزی
		مرکزیت			حق همسایه
عملکردی		پیوستگی فضا	حقوقی	حق بر محیط زیست	اعتدال
	عدل	تبادل در فضای داخلی		معماری همساز با اقلیم	مساوات
		مکان‌یابی		مصلح متناسب با اقلیم و استفاده بهینه از فضا	
	حریم	طراحی نورگیر مناسب به سمت همسایه		خدمات‌جویی و اطاعت	کارکردهای نمادین
	کمال	تفکیک فضای عمومی و خصوصی		حقیقت‌جویی	اخلاق بندگی
		اشرافیت	معنوی		
		سلسله‌مراتب			
		آرامش / کرامت انسانی			
		امنیت			



شکل 3- مدل مفهومی الگوی مسکن معاصر پایدار از منظر اخلاق اسلامی

Fig.3- Conceptual model of contemporary housing model from the perspective of Islamic ethics

معناداری که برابر 0/000 است. می توان گفت که شاخص الگوی معماری مسکن پایدار شهری از نظر جامعه آماری در وضعیت مطلوب قرار دارد. بررسی جزئی تر شاخص ها، از طریق آزمون تک نمونه ای t می تواند نتیجه مطلوب تری را نمایان سازد. برای بررسی دقیق تر وضعیت شاخص الگوی معماری مسکن پایدار شهری با استفاده از آزمون تک نمونه ای t شاخص ها به طور جداگانه تحلیل می شود. نکته مهم، در بررسی و تحلیل شاخص ها به طور جداگانه این است که، در تمامی شاخص ها سطح معنی داری کمتر از $p < 0/05$ است، و فرضیه صفر ($H_0: \mu \leq 3$) مبنی بر معنادار نبودن روابط و آماره ها رد می شود. همچنین، با توجه به سطح معناداری کمتر از 0/05 شاخص های الگوی معماری مسکن پایدار شهری، نتیجه به دست آمده را می توان به کل جامعه آماری (تمامی ساکنین شهر اردبیل) تعمیم داد. با توجه به رد فرضیه صفر از طریق آماره سطح معنی داری، می توان به مقایسه و تحلیل شاخص ها از طریق آماره t پرداخت. در این مرحله می توان تشخیص داد، شماره های شاخص الگوی معماری مسکن پایدار شهری براساس اصول و اخلاق اسلامی طراحی و ساخته شده است یا خیر. طبق نتایج جدول 6، شاخص حقوقی با ضریب ($t = 16/601$) و شاخص معناگرایی ($t = 15/868$) بیشترین امتیاز را کسب کرده است. این روند نشان می دهد که از نظر جامعه آماری، الگوی معماری مسکن پایدار شهری به سبب رعایت حق همسایه در طراحی بنا و توجه به اصول اعتدال و مساوات، تا حدودی توانسته است موفق عمل کند. این در حالی است که، امتیازات اغلب شاخص ها بیش از حد متوسط بوده و ضریب آزمون t شاخص ها مثبت است. در این میان، شاخص فرهنگی با میانگین 3 و ضریب آزمون ($t = -0/305$)، دارای امتیاز منفی و عملکرد بسیار ضعیف تر از دیگر شاخص ها است. با توجه به اینکه سطح معناداری تمامی شاخص ها کمتر از 0/05 است. در نتیجه نتایج آزمون را می توان به کل شهروندان شهر اردبیل تعمیم داد.

پس از استخراج شاخص ها متخصصین با روش تئوری زمینه یابی، به منظور تبیین و تحلیل نقش شاخص ها در ارائه الگوی مناسب معماری مسکن پایدار شهری براساس اخلاق اسلامی، از پرسشنامه شهروندمحور بهره گیری شد. جامعه آماری این بخش شامل خانوارهای بهره ور مسکن در شهر اردبیل است. نتایج یافته ها نیز در قالب آزمون حداقل مربعات جزئی با نرم افزار SmartPLS.3 به شرح ذیل تجزیه و تحلیل شد.

3-2- تحلیل وضعیت شاخص های الگوی معماری مسکن پایدار شهری براساس اخلاق اسلامی با آزمون تک نمونه ای

در این تحقیق شاخص های الگوی معماری مسکن پایدار شهری براساس اخلاق اسلامی به صورت کلی جهت تعمیم نتایج پژوهش به کل جامعه آماری در محدوده شهر اردبیل تحلیل می شود. در این زمینه، مؤلفه های الگوی معماری مسکن پایدار از متغیرهای اصلی پژوهش جهت سنجش نظرات جامعه آماری از وضعیت موجود است. آزمون تک نمونه ای t براساس نظرات جامعه آماری مشخص می کند که آیا این شاخص ها از نظر جامعه آماری در وضعیت نرمال و مطلوب در شهر اردبیل قرار دارد؟ و اینکه آیا می توان نظرات نمونه های آماری را به کل جامعه آماری تعمیم داد؟ برای این کار از جداول فراوانی و نمودارها بهره گیری شده است. از این رو، در این بخش از پژوهش تلاش می شود داده های آماری و جداول فراوانی و میانگین آماری مورد آزمون قرار گیرد تا میزان انطباق این داده ها با کل جامعه آماری پژوهش مشخص شود. مهمترین اوزان این بخش، مقدار t (آزمون تک نمونه ای)، df (درجه آزادی) و سطح معناداری (P -value) است.

بررسی وضعیت شاخص های الگوی معماری مسکن پایدار شهری نشان می دهد میانگین کل شاخص ها برابر 3.24 بود. این مقدار بالاتر از حد متوسط است. مقدار آماره t نیز با امتیاز ($t = 17.356$) است. با توجه به سطح



جدول 6- تحلیل وضعیت شاخص‌های الگوی معماری مسکن پایدار

شهری با آزمون تک نمونه‌ای t

Tab 6-Analyzing the status of indicators of sustainable urban sustainable housing architecture model with one-sample t test

میانگین	انحراف معیار	t	درجه آزادی	سطح معنی داری	اختلاف میانگین	اختلاف فاصله اطمینان 95%
فرهنگی	3.00	-0.305	383	0.000	0.23	-0.03
اقتصادی	3.28	13.894	383	0.000	0.28	0.24
عملکردی	3.20	12.155	383	0.000	0.20	0.17
مناگرایی	3.28	15.868	383	0.000	0.28	0.24
روانی	3.11	5.004	383	0.000	0.11	0.07
حقوقی	3.37	16.601	383	0.000	0.37	0.33
زیست‌محیطی	3.27	13.951	383	0.000	0.27	0.23
معنوی	3.38	13.006	383	0.000	0.38	0.32
مجموع	3.24	17.356	383	0.000	0.24	0.21

سازه‌ها، نشان از کیفیت مناسب مدل اندازه‌گیری دارد. مقادیر به دست آمده برای شاخص روایی همگرایی، همگی مثبت بود و لذا، کیفیت مدل اندازه‌گیری مورد تأیید است. همچنین، برای برآورد پایایی گویه‌های متغیرهای پنهان مدل معادلات ساختاری با تحلیل عاملی تأییدی پژوهش حاضر، از آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج حاصل از آلفای کرونباخ حاکی از آن است که ضرایب به دست آمده برای تمامی متغیرهای پنهان در مدل اندازه‌گیری، بالاتر از 0/7 بوده و در حد قابل قبولی است.

3-3-1- بررسی اعتبار متمایز معیارها

برای برآورد اعتبار متمایز (واگرا) مدل، از روش ماتریس استفاده شد. طبق این معیار جذر شاخص AVE، یک متغیر پنهان باید بیشتر از همبستگی آن متغیر پنهان با متغیرهای پنهان دیگر باشد، این امر نشانگر آن است که همبستگی آن متغیر پنهان، با مشاهده پذیرهای خود بیشتر از همبستگی اش با متغیرهای دیگر است. همانگونه که در جدول 8 مشاهده می‌شود، براساس نتایج ماتریس الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار بر اساس اصول اخلاق اسلامی، مقادیر جذر AVE، برای تمامی متغیرهای پنهان (ابعاد) که در خانه‌های موجود در قطر اصلی ماتریس قرار دارند، از مقدار همبستگی میان آنها که در خانه‌های زیرین و راست قطر اصلی قرار گرفته‌اند، بیشتر است، بنابراین می‌توان اذعان نمود که متغیرهای مکنون در مدل حاضر، تعامل بیشتری با مشاهده

3-3-3- مدل معادلات ساختاری روابط علی الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی پژوهش حاضر به دنبال تحلیل و ارزیابی ظرفیت‌های معماری و طراحی مسکن پایدار شهری براساس اصول اخلاق اسلامی در شهر اردبیل است. در این زمینه برای دستیابی به یک مدل علی مناسب، از مدل معادلات ساختاری با استفاده از آزمون حداقل مجذور مربع و نرم افزار SmartPLS.3 استفاده شد. این بررسی‌ها شامل اعتبار سازه‌ای معیارها؛ اعتبار متمایز معیارها و تحلیل مسیر به شرح زیر است.

بررسی اعتبار سازه‌ای معیارها: جهت بررسی اعتبار سازه‌ای مدل، از شاخص متوسط واریانس استخراج شده استفاده شده است. برای این شاخص حداقل مقدار قابل قبول برابر 0/5 است این شاخص به جز در سه مورد برای تمامی ابعاد سازه الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی بالای 0/5 بود. بنابراین، متغیرهای پژوهش توانسته‌اند بالای 50 درصد واریانس مشاهده‌پذیرها را تبیین نمایند و در نتیجه روایی همگرایی مدل حاضر مورد تأیید است. از طرفی آزمون میانگین واریانس استخراج شده (AVE) و قابلیت اطمینان کامپوزیت (CR) پژوهش حاضر، برای تبیین شاخص اشتراک و روایی همگرایی معیارها استفاده شده است. این شاخص در واقع توانایی مدل در پیش‌بینی همبستگی سازه با شاخص‌های خود است. مقادیر مثبت و بالای 0/5 میانگین واریانس استخراج شده (AVE) برای



پذیرهای خود دارند تا با سازه‌های دیگر، به عبارتی اعتبار
واگرای مدل در حد مناسبی بوده و مورد تأیید است.

جدول 7- نتایج و اجزاء تحلیل عاملی گویه‌ها و ضرایب اعتبار سازه‌ای معیارها

Tab 7- The results and components of the factor analysis of the items and the construct validity coefficients of the criteria

معیار	پارامترهای مربوط به معیار (گویه‌ها)	بار عاملی	ضریب الفای کرونباخ	میانگین واریانس استخراج شده (AVE)	قابلیت اطمینان کامپوزیت (CR)
فرهنگی	محرمیت	0.511	0.930	0.071	0.333
	تمایز حریم‌ها و ارتباطات فضایی	0.876			
	درون‌گرایی	0.541			
	تعاملات اجتماعی	0.557			
	تکریم میهمان و رعایت حقوق دیگران	0.621			
	پاکی و نظافت	0.68			
	ارتباط با طبیعت	0.649			
اقتصادی	پرهیز از اسراف	0.874	0.735	0.151	0.254
	طراحی کاربردی فضا	0.53			
	پرهیز از خود نمایی	0.538			
	مرکزیت	0.581			
عملکردی	تعادل در فضای داخلی	0.581	0.910	0.106	0.402
	مکان‌یابی	0.745			
	تفکیک فضای عمومی و خصوصی	0.614			
	اشرافیت	0.674			
	آرامش/ کرامت انسانی	0.671			
معناگرایی	نظم هندسی	0.779	0.862	0.149	0.366
	کارکرد صحیح فضایی	0.624			
	تزننات متعادل	0.652			
	پیش‌گیری از تزننات تجمعاتی	0.722			
	حضور عناصر طبیعی	0.507			
روانی	حس مکان	0.612	0.712	0.204	0.296
	پندآموزی	0.502			
حقوقی	حق همسایه	0.844	0.791	0.207	0.404
	اعتدال	0.54			
	مساوات	0.936			
زیست‌محیطی	عدم آلودگی محیط زیست	0.657	0.845	0.137	0.315
	معماری همساز با اقلیم	0.562			
	مصالح متناسب با اقلیم و عملکرد استفاده بهینه و کاربردی از فضا	0.525			
معنوی	کارکردهای نمادین	0.634	0.768	0.308	0.470
	اخلاق بندگی	0.529			



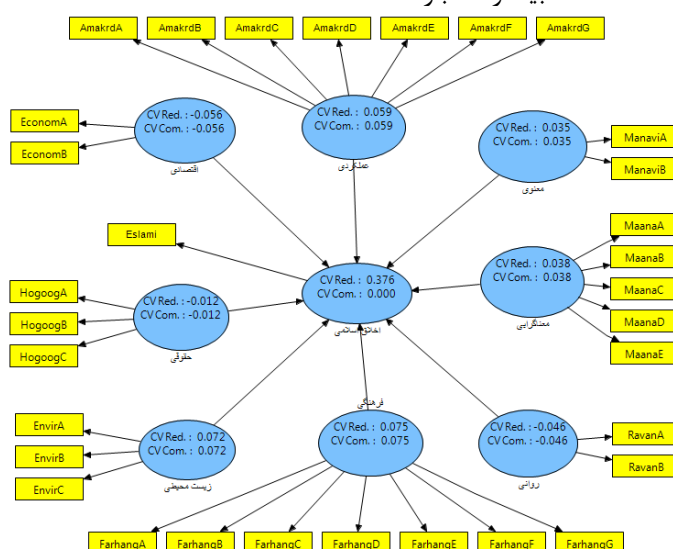
جدول 8- ماتریس سنجش روایی اعتبار متمایز (واگرا)

Tab 8- Validity assessment matrix of distinct (divergent) validity

عملکردی	معنوی	معناگرایی	اقتصادی	روانی	حقوقی	زیست-محیطی	فرهنگی	اخلاق اسلامی
								1
							1	0.719
						1	0.533	0.672
					1	0.404	0.308	0.637
				1	0.236	0.227	0.308	0.529
			1	0.237	0.254	0.183	0.504	0.593
		1	0.215	0.263	0.342	0.321	0.333	0.578
	1	0.254	0.326	0.191	0.316	0.399	0.418	0.689
1	0.369	0.440	0.392	0.260	0.436	0.409	0.480	0.705

اشتراکی یا روایی متقاطع (Communality-CV) است. در این آزمون، اعداد مثبت نشانگر کیفیت مناسب مدل در تبیین روابط، و اعداد منفی نیز بیانگر یک سوویه بودن روابط علی بین شاخص‌های مؤثر بر الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی است. با توجه به خروجی مدل در شکل 3، میزان افزونگی و اعتبار اشتراکی بین متغیرها در شاخص‌های روانی و حقوقی و اقتصادی منفی است. این رویه نشان می‌دهد که ارتباط شاخص‌های مذکور در طراحی مسکن، یک ارتباط یک سوویه است. بیشتر این شاخص‌ها در طراحی مسکن تأثیر گذار بود و الگوی مسکن و مبانی اخلاق اسلامی تأثیر کمی بر معیارهای حقوقی، اقتصادی و روانی داشت.

پس از تدوین شاخص‌های نهایی باری دستیابی به یک الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار بر اساس اصول اخلاق اسلامی و نگرش مثبت مردم نسبت به طراحی مسکن بر اساس مبانی اخلاق اسلامی، از مدل معادلات ساختاری استفاده شده است. با توجه به اینکه، روش آماری PLS به پیش فرض نرمال بودن حساس نیست. امکان بررسی همزمان نظریه و سنجه‌ها را فراهم می‌سازد. از این‌رو، به علت آرمال بودن توزیع نمونه‌های پژوهش، از آزمون PLS برای تبیین روابط بین مؤلفه‌های مؤثر الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی استفاده شده است. در این مدل، آماره‌های Red-CV، بیانگر اعتبار یا افزونگی (Redundancy-CV) است که کیفیت مدل ساختاری را نشان می‌دهد و آماره‌های Com-CV بیانگر اعتبار



شکل 3- مدل بررسی کیفیت روابط علی بین متغیرها با Smart PLS

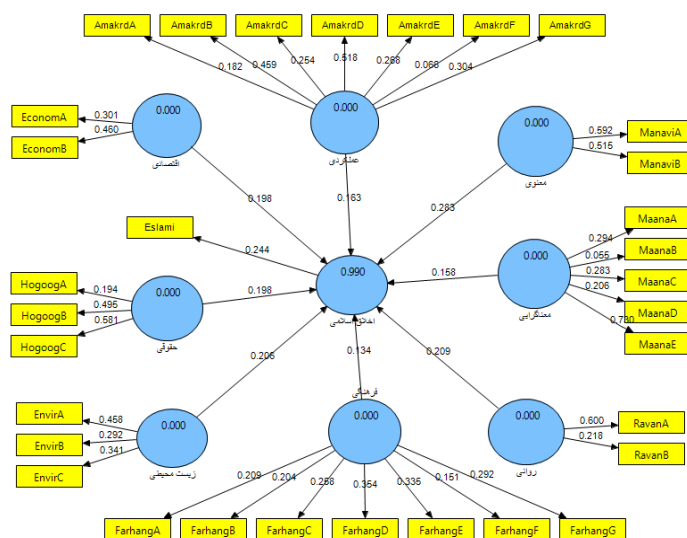
Fig 3- Model for checking the quality of causal relationships between variables with Smart PLS

جدول 9) بر مبنای یافته‌های ادبیات نظری، سازه‌های مؤثر بر «الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی» شامل معیارهای فرهنگی، زیست-محیطی، حقوقی، روانی، اقتصادی، معناگرایی، معنوی، و عملکردی است، باتوجه به محاسبات صورت گرفته، نتایج تحلیل مسیر نشان می‌دهد که تمامی روابط معنی دارند. در این رابطه، بیشترین تأثیر مربوط به سازه معنوی با ضریب تأثیر 0.283 و سطح معنی داری 0.000 و سازه روانی با ضریب 0.209 و سطح معناداری 0.000 است. در نتیجه برای دستیابی به یک مکانسیم منسجم در «الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی»، نیاز به تقویت زیرساخت‌های معنوی و روانی جامعه شهری از قبیل حس مکان، پندآموزی، کارکردهای نمادین؛ و اخلاق بندگی است. در نهایت میزان ضریب واریانس 0.990 است. این عامل نشان می‌دهد که مدل مذکور به خوبی روابط علی بین سازه‌های متغیر و پنهان را نشان داده است (شکل 4).

علاوه براین، یافته‌های تحلیل مسیر در قالب آماره‌های جدول 9 به منظور تکمیل یافته‌های شکل 4 نشان می‌دهد که، طبق محاسبات آماری برای تمامی سازه‌ها در حد متوسط است. در نتیجه، روابط بین سازه‌های مؤثر بر «الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی»، در حد قابل قبولی قرار دارند. در این میان، ضریب اثرگذاری معنوی با آماره $t=10.482$ و روانی با آماره $t=9.008$ بیشتر از دیگر شاخص‌هاست.

در مقابل، میزان افزونگی و اعتبار اشتراکی بین متغیرهای دیگر مثبت است. لذا کیفیت تبیین مدل در این شاخص‌ها مطلوب است و می‌توان گفت که متغیرهای پنهان و آشکار، تأثیرات متقابل و مؤثری بر یکدیگر دارند و با تبیین و تحلیل روابط این مؤلفه‌ها می‌توان به یک تحلیل مفهومی از الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی دست یافت.

با توجه بر ابعاد و شاخصه‌های هشت‌گانه پژوهش و عوامل مؤثر بر آن، با استفاده از نرم‌افزار Smart PLS، اقدام به تعیین میزان تبیین و پیش‌بینی‌کنندگی الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی تحت تأثیر روابط علی بین مؤلفه‌های هشت‌گانه شده است. در این پژوهش «الگوی طراحی و معماری مسکن پایدار براساس اصول اخلاق اسلامی» متغیر وابسته و اثرات معیارهای هشت‌گانه به‌عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته می‌شود. وجود مدل‌های پیچیده چند متغیره در مطالعات فضایی که شامل تجزیه و تحلیل همزمان k متغیر مستقل و n متغیر وابسته است، موجب می‌شود تا نیاز به همزمانی تحلیل عاملی تأییدی با تحلیل مسیر برآورد شده و از سوی دیگر، کاربرد مدل معادلات ساختاری موجب حفظ یکپارچگی مدل پژوهش می‌شود. همچنین برای بررسی معنی‌دار بودن رابطه میان ابعاد مختلف با متغیرهای هشت‌گانه از یک‌سو و از سوی دیگر، رابطه بین سازه‌های مربوط به هریک از ابعاد هشت‌گانه با خود بعد مورد نظر استفاده شد. (شکل 4 و



شکل 4- روابط علی بین متغیرهای پنهان و آشکار در مدل معادلات ساختاری با Smart PLS

Fig 4- Causal relationships between latent and manifest variables in the structural equation model with Smart PLS



جدول 9- بارهای عاملی و ضرایب مسیر تأثیر کلی سازه‌های تحقیق با مدل معادلات ساختاری

Tab 9- Factor loadings and path coefficients of the overall impact of the research constructs with the structural equation model

T Statistics (O/STERR)	Standard Error (STERR)	Standard Deviation (STDEV)	Sample Mean (M)	Original Sample (O)	
5.209	0.026	0.026	0.134	0.134	فرهنگی >---> اخلاق اسلامی در معماری
8.997	0.022	0.022	0.194	0.198	اقتصادی >---> اخلاق اسلامی در معماری
8.388	0.019	0.019	0.164	0.163	عملکردی >---> اخلاق اسلامی در معماری
7.792	0.020	0.020	0.156	0.158	معناگرایی >---> اخلاق اسلامی در معماری
9.008	0.023	0.023	0.203	0.209	روانی >---> اخلاق اسلامی در معماری
8.972	0.022	0.022	0.198	0.198	حقوقی >---> اخلاق اسلامی در معماری
8.101	0.025	0.025	0.200	0.206	زیست‌محیطی >---> اخلاق اسلامی در معماری
10.482	0.027	0.027	0.277	0.283	معنوی >---> اخلاق اسلامی در معماری

4- نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های پژوهش معماری ایرانی- اسلامی در مسکن بر پایداری تأکید دارد و روش‌ها به بهترین نحوه و با توجه به نیازهای انسانی، به کار گرفته شده است. به طوری که کمترین تقابل را با محیط زیست و طبیعت داشته است. مسکن بخش جدایی‌ناپذیر از محیط اطراف خود بوده است. استفاده از این اصول در طراحی، ساخت مسکن امروزی باعث افزایش کارایی، بهره‌وری، مطلوبیت، آرامش و آسایش مسکن که گم‌شده امروز مسکن جدید است، می‌شود. بررسی و تحلیل یافته‌های نظری نشان می‌دهد که مسکن یکی از مهمترین الگوهایی است که در باب بازنمایی اخلاق در آن، تأکید شده است. لذا می‌توان مسکن را مرکز دنیای انسان نامید؛ بنابراین خانه باید بتواند در فضای درونی و جلوه بیرونی خود توقع (مرکز دنیای فرد بودن) را برآورد سازد. این در حالی است که بررسی‌ها نشان می‌دهد که معماری و طراحی مسکن به‌ویژه در ایران، به علت جبر زندگی و یا تک بعدی نگری و توجه به اقتصاد، بسیاری از ارزش‌های انسانی، بومی، اجتماعی و فرهنگی نادیده گرفته می‌شود و تبعات این اوضاع صدمه به بنیان و سلامت خانواده و افراد و جامعه است. نهایتاً کاهش پایبندی به اخلاقیات، ارزش‌های انسانی و معنوی و افول سطح کیفی زندگی نتیجه‌ای است که حاصل شده است. پژوهش‌های انجام شده در این زمینه، نیز بر این نکته تأکید دارد که بخش مسکن، نه تنها به خاطر ارتباط مسکن با ویژگی‌های فیزیکی و کالبدی بر بعد عینی کیفیت زندگی تأثیرگذار است، بلکه تأثیر مستقیم در سلامت روحی، روانی و

ذهنی انسان دارد. لذا، طراحی مناسب مسکن براساس وجوه کیفی زندگی انسان و همسو با مفاهیم اخلاق اسلامی مطلوب، منجر به ارتقای سطح زندگی ساکنین می‌شود علاوه بر یافته‌های نظری، یافته‌های پیمایشی در قالب مطالعات کیفی و کمی نیز نشان داده است که، مسکن یکی از با ارزش‌ترین دارایی انسان برای ادامه حیات است. این در حالی است که به علت ورود فناوری در طراحی و ساخت مسکن، به مرور هویت و حس تعلق به گذشته در طراحی و ساخت مسکن کمرنگ شده است و مبانی اخلاق اسلامی در طراحی و معماری مسکن کمتر مورد توجه بوده است. طبق مصاحبه با جامعه آماری متخصصین برای تدوین الگوی مفهومی پژوهش بر مبنای شیوه تئوری زمینه‌ای، نشان می‌دهد که اصول معماری مسکن باید از نظر عملکردی، فرهنگی، اقتصادی، معنوی، زیست‌محیطی، حقوقی، روانی، و معناگرایی با مبانی و تعالیم اخلاق اسلامی انطباق داشته باشد. در این پژوهش براساس فهم پژوهشگران از متن پدیده در بین شاخص‌های اقتصادی، شاخص «پرهیز از اسراف» بیشترین رضایتمندی را کسب کرده است. لذا ساخت مسکن پایدار در شهر اردبیل براساس اصول و اخلاق اسلامی در حال حاضر، توانسته



به الگوی معماری مسکن پایدار بر اساس اصول اخلاق اسلامی، رعایت موارد ذیل ضروری به نظر می‌رسد.

- گنجاندن ضوابط و مقررات ساختمان براساس اصول اخلاق اسلامی برای رسیدن به پایداری در شورای عالی شهرسازی و معماری کشور در قالب دستورالعمل نظام مهندسی ساختمان

- توجه به اصل مردم‌مداری و ساخت بنا بدون سلب استفاده همسایگان از نور و هوا و توجه به حضور طبیعت و در عین حال حفظ ویژگی درون‌گرایی در ساخت مسکن پایدار

- حفظ ویژگی پیوستگی مجموعه واحدهای مسکونی به ویژه از بعد حجم، ارتفاع، و وحدت و هماهنگی و استفاده یکسان از مواهب طبیعی

- تأمین مسکن مطلوب از نظر پایداری برای همه اقشار جامعه و احترام به شخص و فضای هم‌زیستی افراد براساس اصول اخلاق اسلامی

- تأمین و ساخت مسکن پایدار در قالب معماری همساز با اقلیم براساس توجه به میزان و زاویه تابش خورشید، جهت وزش باد غالب، شیب و توپوگرافی زمین، میزان رطوبت هوا، حداکثر و حداقل دما در طول سال، میزان و جهت حرکت جریانات آب‌های سطحی

مورد مطالعه یعنی الگوی معماری و طراحی مسکن شهری براساس اخلاق اسلامی، چارچوب مدل پارادایم به صورت روایتی به شکل ترسیمی مبتنی بر 8 معیار؛ 22 بُعد؛ و 38 مقوله است. در این میان بررسی توصیفی یافته‌ها نشان داد که در بین شاخص‌های فرهنگی، زیرشاخص‌های «تعاملات اجتماعی» و «ارتباط با طبیعت» بیشترین رضایتمندی را کسب کرده است. لذا ساخت مسکن پایدار در شهر اردبیل براساس اصول و اخلاق اسلامی در حال حاضر، توانسته تأثیر قابل قبولی در ارتقاء روابط اجتماعی مردم با همسایه‌ها و ساکنین محله داشته باشد.

تقدیر و تشکر

نگارندگان مراتب تشکر و سپاسگزاری خود را از همکاری استادان و خبرگان در سنجش روایی پرسشنامه و از ساکنین مجتمع‌های مسکونی منتخب که صبورانه در این

تأثیر قابل قبولی در ارتقاء نحوه چینش فضای داخلی و بیرونی بنا و مکان یابی مناسب اجزاء و عناصر مسکن داشته باشد. در بین شاخص‌های معناگرایی، زیرشاخص‌های «تزننات متعادل»؛ و «حضور عناصر طبیعی» بیشترین رضایتمندی را کسب کرده است. لذا ساخت مسکن پایدار در شهر اردبیل براساس اصول و اخلاق اسلامی در حال حاضر، توانسته تأثیر قابل قبولی در ارتقاء نحوه تزننات داخلی و بیرونی بنا و حفظ محیط طبیعی و ارتباط آن با مسکن داشته باشد. در بین شاخص‌های روانی، شاخص «حس مکان» بیشترین رضایتمندی را کسب کرده است. لذا ساخت مسکن در شهر اردبیل براساس اصول و اخلاق اسلامی در حال حاضر، توانسته تأثیر قابل قبولی در ارتقاء ایمنی خانه و حس دل‌بستگی به خانه داشته باشد. در بین شاخص‌های حقوقی، شاخص «مساوات» بیشترین رضایتمندی را کسب کرده است. لذا ساخت مسکن در شهر اردبیل براساس اصول و اخلاق اسلامی در حال حاضر، توانسته تأثیر قابل قبولی در ارتقاء و تأمین و دسترسی به امکانات و القا حس روحانی داشته باشد. در بین شاخص‌های زیست‌محیطی، شاخص «مصلح متناسب با اقلیم و عملکرد بهینه و کاربردی از فضا» بیشترین رضایتمندی را کسب کرده است. لذا ساخت مسکن پایدار در شهر اردبیل براساس اصول و اخلاق اسلامی در حال حاضر، توانسته تأثیر قابل قبولی در ارتقاء توجه به محیط زیست و ساخت خانه براساس ظرفیت‌ها و محدودیت‌های محیط پیرامون داشته باشد. در بین شاخص‌های معنوی، شاخص «اخلاق بندگی» بیشترین رضایتمندی را کسب کرده است. لذا ساخت مسکن پایدار در شهر اردبیل براساس اصول و اخلاق اسلامی در حال حاضر، توانسته تأثیر قابل قبولی در ارتقاء تقدس و پاکی فضای شهر؛ تذکردهی به انسان؛ و تکریم میهمان داشته باشد. در نتیجه برای دستیابی به یک مکانسیم منسجم در ارائه «الگوهای مسکن معاصر پایدار براساس سازوکار اخلاق اسلامی»، تقویت زیرساخت‌های روحی-روانی از قبیل تقویت حس تعلق مکانی و روحیه پندآموزی و خدامحوری و اطاعت از فرامین الهی و ظرفیت حقیقت‌جویی در تمامی ابعاد زندگی به‌ویژه در طراحی و ساخت مسکن مورد نیاز است. در نهایت، برای دستیابی



<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276402>

Eksioglu, S, Hatice Beyza Mercan S, Fatma Gozalan, C, (2015), Ethics committees in Turkish universities, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 174:2882-2890.

<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.1021>

El Hosseini, A. M, El Hosseini, A. A, (2012), Spirituality and Social Values vs. Material Formalism: An approach to a human architecture, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 314, 1-12.

<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.01.001>

Farabi, A. N. (1979). *Siyasat-e Madaniyah*. Trans. Seyed Jafar Sajadi. Tehran: Iranian Philosophy Association.

Ghaem Maghami, P; Pourdihimi Sh, Zarghami, I, (2010), Principles of social sustainability in residential complexes, *Sefeh*; 20 (51), 75-87

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276402>

Gharamaleki, A., et al. (2011). *Armaghan-e Naqd*. Tehran: Khaneh Ketab.

Haiati, h; Vasegh, B, Madanizadeh, Sh, (2018), Manifestation of ethical components in the architecture of traditional houses of hot and dry climate of Iran; *Ethics in Science and Technology*, 13 (4); 1-7

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276402>

Hamzenejad, M., & Sadrian, Z. (2014). Principles of house design from an Islamic perspective and contemporary practical patterns; *Islamic Architectural Studies*, 2(3), 58-76.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276402>

Karang, M, (2021), *Cultural Geography*, translated: Mehdi Gharkhloo, Tehran, Samat Publications.

Kasraei, M, (2011), *Design of Mehdiabad residential complex*; Master Thesis, Faculty of Architecture and Art, Tehran University of Arts.

Khakzand, M., Aghabozorgi, K., & Kadkhoda, M. R. (2018). Achieving architectural components in educational spaces for mentally challenged children; *Architecture & Urbanism of Iran*, 7, 75-81

پژوهش مشارکت نموده اند اعلام کرده و برای تمامی عزیزان آرزوی سلامتی و تندرستی می‌نمایند

پی‌نوشت

¹ Basart

² Marija & Todorovi ca

³ El Hussein & El Hussein

⁴ Kowaltowski & Granj

مراجع

Aminpour, A., Madani, R., Hayati, H., & Ali Deldadeh, M. (2015). Recognizing concepts of housing and residence based on Islamic teachings; *Urban Management*, 14(40), 47-59.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276402>

Bani-Masoud, A. (2009). *Postmodernism and architecture* (2nd ed.). Tehran: Khaak Publishing, 120.

Basart, Josep M. Mireia Farrús, Montse S, (2015), New ethical challenges for today engineering and technology, *Telematics and Informatics*, 32(2), 409-415.

<https://doi.org/10.1016/j.tele.2014.11.003>

Bavandian, A. (2018). Symbolism of pools in the field of Iranian-Islamic architectural ethics; *Fine Arts - Architecture & Urbanism*, 23(2), 67-74.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=680177>

Danaeinia, A., Tutunchi M, (2017), The link between architecture and the development of Islamic moral behavior; *Culture of Islamic Architecture and Urban Planning*, 3 (2) 1-16.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=681977>

Dunn, J.R, (2002), Housing and inequalities in health: a study of socioeconomic dimensions of housing and self reported health from a survey of Vancouver residents, *J Epidemiol Community Health*, 56(9): 671-681. doi: 10.1136/jech.56.9.671.

<https://doi.org/10.1136/jech.56.9.671>

Ebrahimi, A., & Farshchian, A. (2014). The relationship between ethics and technology in architecture for Islamic society; *Islamic Architectural Studies*, 1(4), 114-131



Architectural creativity based on patterns; Iranian Architectural Studies, 6(11), 43–84.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=700355>

Movafagh, A., & Hadavynia, A. (2009). Ethical foundations of consumption from utilitarian, deontological, and Islamic perspectives; Islamic Economics, 9(36), 360–46

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=682014>

Naghizadeh, M., & Asadzadeh-Birjandi, N. (2013). Developing contemporary housing principles based on Islamic worldview. In National Conference on Islamic Architecture and Urbanism, Islamic Art University, Tabriz.

Nazi-Dizaji, S., Vafamehr, M., & Keshtkar-Galati, A. R. (2010). Ethics in science and technology; Science & Technology, 5(3&4), 105–114

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=680251>

NeJdebrahimi, A.; Farshchian, A., (2014). The relationship between ethics and technology in architecture for the Islamic society, Islamic Architecture Research, 1 (4); 114-131

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=685235>

Nikfetrat, M., & Bitaraf, E. (2020). Cultural impacts on Iranian vernacular architecture from a sustainability perspective; Art & Architecture Studies, 2(4&5(11&12)), 126–134

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=700411>

Noghrehkar, A., Hamzenejad, M., & Ranjbar Kermani, M. A. (2009). Introduction to Islamic identity in architecture and urbanism. Tehran: Ministry of Housing & Urban Development, Office of Architecture & Urban Design

Okhovat, H., (2013), A study of the role of Quranic verses and Shiite unity in the formation of traditional housing; Shiite Studies, 13 (4 (52) 191-234.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=686201>

Pourmand, H., Bemanian, M. R., Mahdavi Nejad, M. J., & Samadzadeh, S. (2015). Examining ethical values in traditional architecture of Iranian desert cities: Case study: Yazd; Cultural Research Society, 6(2), 59–88.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=690212>

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276402>

Kowaltowski Doris C.C.K, Granj A. D, (2011), Concept of desired value as a stimulus for change in social housing in Brazil, Habitat

<https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2011.02.004>

Mahdinejad; J; Tahir Toloo Del, M; Azmati, H, (2016), A study on the characteristics of Iranian-Islamic architecture and sacred arts based on architectural excellence; Ontological research; 5 (10); 31-50. [In Persian].

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276402>

Marija S & Todorovi CA, (2020). Eenergy efficiency and renewable energy sources for buildings greening and zero energy cities planning Harmony and ethics of sustainability, Community Health, 56(9), 671-81.doi: 10.1136/jech.56.9.671. <https://doi.org/10.1136/jech.56.9.671>

Marta, J K.M.; Singhapakdi, A; Lee, D-J; Sirgy, M. J; Koonmee, K; Virakul, B, (2013). Perceptions about ethics institutionalization and quality of work life: Thai versus American marketing managers. Journal of Business Research, 66(3), 381-389. doi:10.1016/j.jbusres.2011.08.019.

<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.08.019>

Mashayekhipour, M.; Hosseini, S., Salemi, H., (2011), Grounds for growth and strengthening of protection ethics from the perspective of verses and hadiths; Islamic Management, 21 (2), 57-97.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276402>

Meshkini, A., Hamzenejad, M., & Ghasemi, A. (2015). Conceptual refinement and explanation of indicators for assessing four main principles of Islamic-Iranian urban architecture; Islamic Architectural Studies, 3(3(8)), 18–33.

<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=276402>

Mesbah-Yazdi, M. T. (1999). Ethics in the Qur'an (Ma'arif Qur'an 7); Qom: Imam Khomeini Educational & Research Institute.

Morteza, H. (2018). Principles of synthesis in Islamic construction; Trans. A. Meshkini & K. Habibi. Tehran: Urban Planning & Architecture Research Center.

Momtahan, M., Isa, H., & Nazi, M. (2017). Reflection on the concept and value of creativity:

in Iran from the perspective of Islamic ethics: Comparative study of traditional and contemporary architecture; *Building Engineering & Housing Sciences*, 14(26), 1–11
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=700416>

Valizadeh-Oghani, M. B. (2012). Conceptualization of contemporary Iranian architecture from an ethical perspective. 1st National Conference on New Ideas & Technologies in Architecture; Tabriz: Iranian Society of Architects.

Valizadeh-Oghani, M. B. (2018). Manifestation of creative legal ideas in traditional Iranian house design; *Urban Management*, 53, 27–44
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=700417>

Yaran, A., & Bahrou, H. (2017). Impact of Islamic culture and ethics on housing and spatial organization of houses: Case study of Qajar-era houses in Ardabil; *Islamic Architectural Studies*, 5(2), 91–107

Yarahmadi, M. A. (2020). Towards human-centered urbanism; Tehran: Urban Planning & Programming
 Yeliz Gülcan, G. (2015), Discussing the Importance of Teaching Ethics in Education February 2015 *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 174:2622-2625.
<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.962>

Zarghami, E, Khaki, A, Sadat, S, (2015). Comparative study of sustainable architecture and its compatibility with the native architecture of traditional houses in the Iranian-Islamic city. *Sustainable Architecture and Urbanism*, 3 (1), 15-30.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=700419>

Raeesi, M. M. (2016). Spatial analysis of sub-spaces in contemporary Iranian housing based on Islamic lifestyle; *Iranian Society of Architecture & Urbanism*, 13, 123–133.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=695331>

Rezaei, M., (2018), Manifestations of ethics in the architecture of Birjand aristocratic houses in the Qajar era; Master Thesis in Art Research: Inclusive Education; Payame Noor University, Tehran.

Sadeghi, S., Akhlasi, A., & Kamel-Nia, H. (2018). Role of aesthetics in Iranian houses: Case study of historic houses in Mashhad; *Islamic Architectural Studies*, 6(4), 3–14.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=700412>

Salehi, A. (2020). Ethical concepts of standards from the perspective of the Qur'an; *Qur'anic Studies*, 1(69), 4–29.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=700413>

Samin Sharifi Miyaghi, E, Yaghoubi Sangharchi M, HaghLesan M (2019), Evaluation of value components of desirable housing architecture based on the Islamic epistemological system (case study: contemporary houses of Urmia), *education and evaluation*; 12 (44), 33-62.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=700414>

Taghizadeh, M. (2001). Islamic worldview, sustainable development, and desert cities of Iran; *Environmental Studies*, 27(27), 61–77.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=700415>

Valizadeh-Oghani, M. B., & Homayoun, S. S. (2021). Challenges of architecture and urbanism